

Katarzyna Klosowicz-Toborek

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Mikroekonomii
klosowik@uek.krakow.pl

BRAZYLIJSKI MODEL GOSPODARKI – OD NEOLIBERALIZMU DO TRZECIEJ DROGI

Streszczenie: Brazylia jest przykładem kraju, który w ciągu dwóch dekad zupełnie zmienił spojrzenie na rolę państwa w kształtowaniu polityki gospodarczej. W latach 90. XX w. rządzący starali się wprowadzać reformy rynkowe zgodnie z zasadami konsensusu waszyngtońskiego. Dziesięć lat później zasady wolnego rynku zostały połączone z aktywną działalnością państwa. W niniejszym artykule przedstawiono zmiany, jakie dokonały się w systemie społeczno-gospodarczym Brazylii, a także scharakteryzowano działania podejmowane przez państwo od początku lat 90. XX w. aż do końca prezydentury Luiza Inácio Luli da Silvy. W opracowaniu zaprezentowano również przyczyny zmiany sposobu prowadzenia polityki gospodarczej.

Słowa kluczowe: Brazylia, konsensus waszyngtoński, trzecia droga, ekonomia.

JEL Classification: H11, P11.

Wprowadzenie

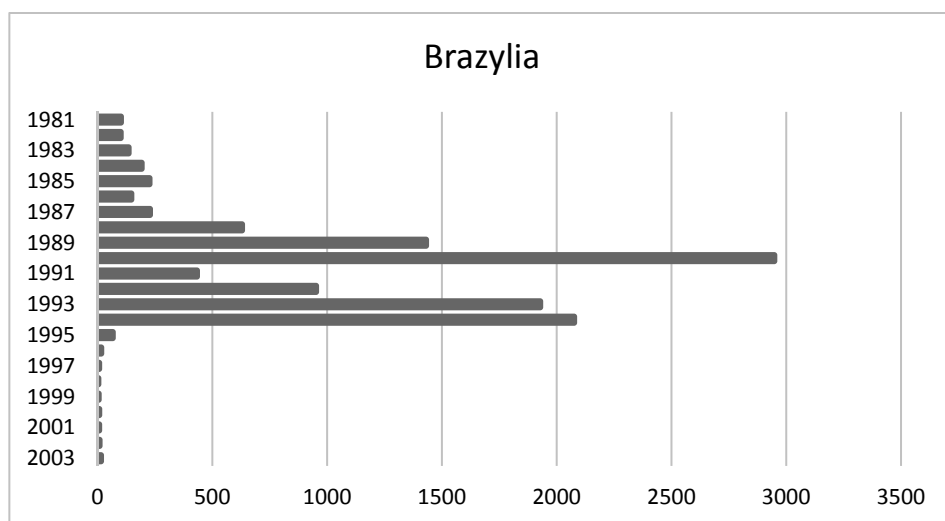
W ciągu ostatnich trzech dekad wiele zmieniło się w systemie społeczno-gospodarczym Brazylii. Kraj ten musiał poradzić sobie z wieloma problemami: ogromną inflacją, wysoką nierównowagą płatniczą, zadłużeniem zagranicznym, a przy tym walczyć z nierównościami społecznymi i skrajnym ubóstwem ludzi. W latach 90. XX wieku rządzący, poza polityką antyinflacyjną, starali się wprowadzać reformy rynkowe zgodnie z zasadami konsensusu waszyngtońskiego (ang. *Washington Consensus*). Wierzano, że stabilizacja cen i wysoki wzrost gospodarczy doprowadzą do szybszego rozwiązania problemu biedy. W 2002 roku prezydentem został Luiz Inácio Lula da Silva, który zmienił sposób prowadzenia polityki gospodarczej. Przez wielu model ten został nazwany trzecią drogą¹.

¹ Barbara Liberska w swoich artykułach: *Brazylijski model rozwoju na rozdrożu* [2014] czy *Model rozwoju Brazylii w okresie rządów prezydenta Luiza Inácio Luli da Silvy* [2010] odnosi się właśnie do pojęcia trzeciej drogi.

Celem artykułu jest przedstawienie zmian, jakie dokonały się w systemie społeczno-gospodarczym Brazylii, a także charakterystyka działań podejmowanych przez państwo od początku lat 90. XX wieku aż do końca prezydentury Luiza Inácio Luli da Silvy, a przy tym analiza przyczyn zmiany sposobu prowadzenia polityki gospodarczej. Założony powyżej cel badawczy, a także analiza dostępnej literatury pozwoliły postawić następującą hipotezę: kluczową przesłanką do zmiany sposobu prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej była niemożność poradzenia sobie z problemami społecznymi Brazylii w latach 90. XX wieku.

1. Neoliberalne reformy w Brazylii

W okresie 1980-1998 Brazylia borykała się z wysoką stopą inflacji; w niektórych latach jej wartość przekraczała poziom 2000% (rys. 1). Zdecydowaną walkę z tym problemem podjął w 1994 r. ówczesny minister finansów Fernando Henrique Cardoso, wprowadzając „Plano Real”. Plan ten miał na celu zmniejszenie deficytu bilansu obrotów bieżących, jak również stabilizację gospodarki brazylijskiej. Najważniejszym zadaniem było utrzymanie stałego tempa wzrostu oraz uzyskanie nowych miejsc pracy, czemu służyć miało stworzenie dogodnych warunków dla bezpośrednich inwestycji zagranicznych [Piklikiewicz, 1999, s. 84]. Działania podejmowane w ramach „Plano Real” sprawiły, że w 1996 roku inflacja spadła do około 16%, a w 1997 roku – do około 7%.

Rys. 1. Poziom inflacji CPI (w procentach)

Źródło: Na podstawie danych Banku Światowego [www 1].

Poza polityką antyinflacyjną rządzący starali się wprowadzić reformy rynkowe zgodnie z zasadami konsensusu waszyngtońskiego². Ograniczyli zatem taryfy importowe i pozataryfowe bariery w ramach tzw. Otwarcia Gospodarczego. Skutkiem polityki otwarcia był wzrost importu. Według danych Banku Światowego import dóbr i usług jako procent PKB wzrósł z poziomu 7% w 1990 roku do 15% w 2001 roku [www 2]. Natomiast w eksporcie nastąpił spadek spowodowany niekonkurencyjnością brazylijskich produktów. Eksport dóbr i usług jako procent PKB spadał sukcesywnie z poziomu 11% (1992 rok) do niecałych 7% (1996 rok) [www 3].

Najlepszym przykładem niekonkurencyjności brazylijskiej gospodarki był sektor komputerowy – ostatni chroniony sektor rodzimego rynku. Niestety jego otwarcie sprawiło, że branża niemal przestała istnieć. Pozytywnym przykładem prywatyzacji i restrukturyzacji w latach 90. XX wieku jest firma produkująca samoloty – Embraer³. Kilka lat po prywatyzacji Embraer odzyskał rentowność, a obecnie jest jednym z liderów w segmencie cywilnych samolotów, tym samym odniósł globalny sukces.

Otwarcie gospodarki brazylijskiej związane było również z utworzeniem w marcu 1991 r. Wspólnego Rynku Południa (*Mercosul*, hiszp. *Mercado Común del Sur*), łączącego rynki Brazylii, Argentyny, Paragwaju i Urugwaju. Początkowo zacieśnianie oraz formalizowanie współpracy między Argentyną i Brazylią przebiegało z trudnościami. Proces ten toczył się bowiem w trudnych warunkach. Kraje te borykały się z licznymi problemami społecznymi i równolegle wprowadzały reformy polityczne i gospodarcze. Po obaleniu dyktatorskich rządów do procesu łączenia rynków zaproszono także sąsiednie kraje. Państwa

² Konsensus Waszyngtoński został stworzony przez amerykańskiego ekonomistę Johna Williamsona na podstawie analizy programów reform propagowanych przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy i Ministerstwo Finansów USA. Po raz pierwszy termin ten został użyty w 1989 r. na konferencji poświęconej reformom w krajach Ameryki Łacińskiej [Stańczyk, 2004, s. 59]. Konsensus waszyngtoński zawiera dziesięć zasad dotyczących gospodarki: (1) dyscyplinę finansów publicznych, czyli dążenie do zrównoważenia budżetu finansów publicznych, (2) reorientację wydatków publicznych, tak aby znaczna ich część była kierowana na ochronę zdrowia, edukację oraz infrastrukturę, (3) reformę podatkową mającą na celu poszerzenie bazy podatkowej, (4) liberalizację stóp procentowych, które powinny kształtować się głównie pod wpływem podaży i popytu na pieniądź, (5) konkurencyjny kurs walutowy sprzyjający wzrostowi gospodarczemu, (6) liberalizację handlu, (7) liberalizację napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych, (8) prywatyzację sprzyjającą konkurencyjności rynku, (9) deregulację obejmującą ograniczenie barier wejścia i wyjścia z rynku, (10) ochronę praw własności [Williamson, 2004, s. 3-4].

³ Więcej na temat powstania i rozwoju firmy Embraer można przeczytać w artykule M. Wójtowicza [2010]: *Transformacja i globalna ekspansja brazylijskiego przemysłu lotniczego na przełomie XX i XXI wieku na przykładzie koncernu EMBRAER*.

sygnatariusze liczyły na potencjalne korzyści płynące z integracji, gdyż na początku lat 90. XX wieku oparły swoje strategie rozwoju na założeniach konsensusu waszyngtońskiego [Wójtowicz, 2016, s. 63].

Kolejnym elementem transformacji wpisującej się w założenia konsensusu waszyngtońskiego była deregulacja. W marcu 1990 roku ustanowiono Federalny Program Deregulacji (*Programa Federal de Desregulamentação*) uchylający większość dekretów prezydenckich regulujących i ograniczających funkcjonowanie wskazanych sektorów oraz branż gospodarki. Federalny Program Deregulacji zakończył rządowy monopol na eksport kawy i cukru oraz na import pszenicy, a przy tym zniósł większość ograniczeń na inwestycje zagraniczne. Natomiast dzięki Narodowemu Programowi Deetatyzacji (*Program Nacional de Desestatização*) rozpoczęto proces prywatyzacji firm państwowych [Stachlewski, 2013, s. 86-87].

W wyniku przeprowadzonych reform udało się pokonać kryzys zadłużeniowy, obniżyć hiperinflację i uzyskać wpływy z masowej sprzedaży prywatyzowanych przedsiębiorstw państwowych, a przy tym odnotowano wzrost importu. Niestety już w 1997 roku w Brazylii rozpoczął się kryzys walutowy charakterystyczny dla krajów, w których proces stabilizacji łączył się z liberalizacją handlu i otwarciem gospodarki. Po kryzysie w Meksyku (1994-1995), Brazylii (1998-1999) czy Argentynie (2001-2002) często mówiono o nieodpowiednim zastosowaniu neoliberalnych reguł w gospodarkach krajów latynoamerykańskich i niemożności rozwiązania problemów tych państw – przede wszystkim problemów społecznych, ale również problemów z rozwiniętym ponad miarę sektorem publicznym, korupcją czy nepotyzmem [Gawrycki, 2011, s. 211].

W wyniku odpływu wielomiliardowego kapitału za granicę, spadku rezerw walutowych oraz spadku notowań giełdowych zagraniczni inwestorzy wycofywali swoje środki. Ponadto stopa procentowa przekraczała 40%, co hamowało działalność gospodarczą i jeszcze bardziej obciążało budżet państwa. W drugiej połowie 1998 roku i na początku 1999 roku kryzys wyraźnie przybierał na sile [Stachlewski, 2013, s. 89]. Rządzący musieli zwrócić się o pomoc do Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW), Banku Światowego oraz rządu USA.

Na podstawie porozumienia zawartego z MFW w listopadzie 1998 roku podjęto działania mające na celu wprowadzenie ostrego pakietu oszczędnościowego opartego na dwóch fundamentach: wyznaczeniu środków strukturalnych i instytucjonalnych prowadzących do rozwiązania nierównowagi budżetu oraz opracowaniu planu działania w latach 1999-2001 [Piklikiewicz, 1999, s. 88].

2. Trzecia droga Brazylii

W 2002 roku na urząd prezydenta został wybrany Luiz Inácio Lula da Silva, który już w kampanii krytykował neoliberalną politykę poprzedników. W trakcie swojej ośmioletniej prezydentury (2003-2011) starał się on realizować szczególnie model rozwoju kraju, który nazywany jest trzecią drogą. Model ten łączył zasady wolnego rynku oraz aktywną politykę państwa, zwłaszcza w dążeniu do zmniejszenia biedy i nierówności społecznych.

Prezydent da Silva pochodził z wielodzietnej rodziny robotniczej, dlatego tak istotna jego zdaniem była walka z biedą. Podczas pierwszej kadencji kontynuował, rozpoczęty przez Fernanda Henriqua Cardosa, program „Zero Głodu” (*Fome Zero*), a przy tym zapoczątkował inne – *Bolsa Escola*, *Bolsa Alimentacao*, *Auxilio Gás* („Zasiłek szkolny, żywnościowy i na gaz”). Program „Zero Głodu” miał nie tylko zapewnić prawo do wyżywienia każdemu obywatelowi, ale stwarzał również podstawy do usamodzielnienia. W ramach *Fome Zero* uczniowie mieli zapewnione trzy pełnowartościowe posiłki dziennie, budowano tanie jadalnie, tworzono dostęp do wody w rejonach półpustynnych, edukowano ludzi na temat zdrowego trybu życia, a nawet udzielano bezpośredniego wsparcia finansowego dla najbiedniejszych rodzin i rolników [Petelczyc, 2011, s. 83].

W 2003 roku nastąpiło wzmocnienie i rozwinięcie tych programów, które połączono w jeden – *Bolsa Familia* („Fundusz Rodzinny”). W ramach projektu pieniądze są przekazywane matkom rodzin w formie tzw. kart obywatelskich, przypominających karty płatnicze, ale wyłącznie pod warunkiem, że wyślą one swoje dzieci do szkoły i zapewnią im najpotrzebniejsze szczepienia. Dzięki programowi około 97% młodzieży w wieku 7-14 lat uczęszcza do szkoły. Co więcej, zgodnie z założeniami programu szkoły prywatne otrzymują ulgi finansowe za przyjęcie uczniów z biednych rodzin. Działania te mają na celu umożliwienie im dalszego kształcenia nie tylko w szkołach publicznych, ale również w lepszych szkołach prywatnych, co daje dzieciom z biednych rodzin możliwość znalezienia lepszej pracy w przyszłości [Liberska, 2014, s. 461].

Po odkryciu w 2007 roku bogatych złóż ropy naftowej Tupi kraj stał się jednym z ważniejszych eksporterów. Decyzją rządzących większość dochodu miała pozostać w rękach państwa, tak aby bogactwo to służyło do rozwoju kraju, w tym celu utworzono Specjalny Fundusz Społeczny. Co więcej, wydobyciem, importem, przesyłem oraz przetwórstwem ropy naftowej zajmuje się Petrobras gdzie większościowym udziałowcem jest rząd Brazylii. Prezydent Lula powiedział: „Te złoża to paszport do przyszłości. To bogactwo dobrze wykorzystane może zmienić Brazylię w mocarstwo” [Liberska, 2014, s. 452].

Kolejną inicjatywą realizowaną przez Luiza Inácio Lulę da Silvę był Program Przyspieszenia Wzrostu (*Programa de Aceleração do Crescimento – PAC*) – największy program rozwoju infrastrukturalnego, stanowiący bezpośredni impuls dla gospodarki. PAC zakładał zwiększenie inwestycji o 0,5% PKB rocznie w latach 2007-2010. Jego elementami były inwestycje realizowane w takich dziedzinach, jak: budownictwo mieszkaniowe, transport, energia czy służba zdrowia [Mikołajczyk, 2011, s. 130]. W program ten wpisywały się działania podejmowane podczas przygotowywania mistrzostw świata w piłce nożnej czy igrzysk olimpijskich. W związku z mundialem zainwestowano w różne sektory gospodarki. Największy strumień pieniędzy został skierowany na infrastrukturę i wyniósł 17 mld USD. Natomiast budżet na inwestycje związane z Igrzyskami Olimpijskimi w Rio de Janeiro w 2016 roku został oszacowany na 23 mld USD [Jóźwik, 2014].

W celu zmniejszenia ogromnych nierówności społecznych i umożliwienia coraz większej liczbie ludności życia w godnych warunkach program rządu zakładał stałe podnoszenie płacy minimalnej. Zgodnie z danymi OECD przez całą kadencję prezydenta de Silvy wynagrodzenie minimalne rosło z roku na rok. W 2003 roku wynosiło 2773 USD, a w 2011 roku – 4296 USD. Wzrost był zatem znaczący [www 4].

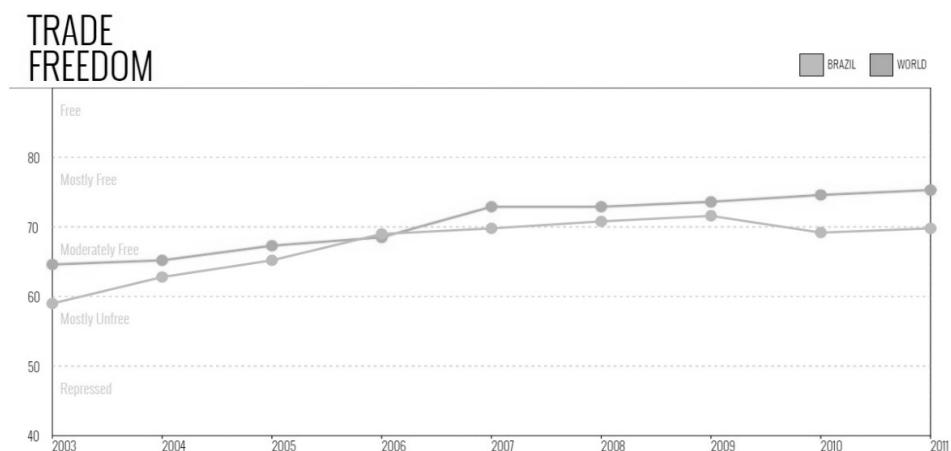
Tabela 1. Roczna realna płaca minimalna (USD) z uwzględnieniem parytetu siły nabywczej

Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Wartość	2773,1	2865,3	3033,9	3428,5	3651,1	3795,0	4075,0	4293,5	4296,0

Źródło: Opracowywanie własne na podstawie danych OECD [www 4].

W trakcie swojej pierwszej kadencji Luiz Inácio Lula da Silva starał się liberalizować wymianę handlową Brazylii z innymi krajami, co jak pokazuje jeden ze wskaźników (Trade Freedom) wchodzących w skład Index of Economic Freedom, początkowo się udawało. Po wybuchu kryzysu finansowego na świecie sytuacja się zmieniła. Zdaniem Tadeusza Sporka [2015, s. 21-22] brazylijska gospodarka należy do zamkniętych. Wskazuje on, że średnia ceł importowanych czyni ten rynek jednym z najbardziej protekcjonistycznych w Ameryce Łacińskiej. Co więcej, kraj ten stosuje również wiele środków pozataryfowych, takich jak: minimalne ceny dla produktów importowych, ograniczenia sanitarne, regulacje techniczne i odnoszące się do intelektualnej normy jakości, a także ograniczenia dotyczące transportu morskiego [Sporek, 2015]. Wnioski te potwierdza ranking oparty na ICC Open Market Index (OMI), który wskazuje, że otwarte

rynków charakteryzują się brakiem barier w transgranicznym przepływie czynników produkcji, takich jak: towary, usługi, praca oraz kapitał. W pierwszej edycji tego rankingu (2011) Brazylia zajęła 68. pozycję na 75 miejsc z wynikiem 2,3 [International Chamber of Commerce, 2011, s. 17]. W kolejnych latach ranking ten wskazywał na niewielką otwartość brazylijskiej gospodarki. W drugiej edycji raportu OMI Brazylia zajęła 67. miejsce [International Chamber of Commerce, 2013, s. 16], a w trzeciej – 70. [International Chamber of Commerce, 2015, s. 11].

Rys. 2. Trade Freedom (Index of Economic Freedom)

Źródło: [www 5].

Pierwsza dekada XXI wieku była okresem szybkiego wzrostu gospodarczego i ogromnych zmian społecznych w Brazylii. Z sukcesem realizowano politykę społeczną, której celem była walka z głodem, biedą i nierównościami. W czasie ośmioletniej prezydentury Luiz Inácio Lula da Silva starał się realizować szczególny model rozwoju kraju, który miał zapewnić równowagę między wolnym rynkiem a aktywną polityką państwa. Model ten został uznany za sukces, a o Brazylii mówiono jako o wschodzącej potęgze światowej. W 2001 roku została zaliczona do grupy BRIC; autorem akronimu jest bank inwestycyjny – Goldman Sachs – który w 2003 roku opublikował prognozę, zakładając, że do 2050 roku gospodarki czterech krajów (Brazylii, Rosji, Indii, Chin) przekroczą rozmiary gospodarki krajów najbogatszych. Koniunktura na brazylijskie surowce rolne i mineralne przyczyniła się do wysokich dochodów z eksportu i nadwyżki w bilansie płatniczym. Dzięki reformom gospodarka brazylijska stosunkowo dobrze poradziła sobie w pierwszych latach globalnego kryzysu finansowego, ale w 2012 roku nastąpiło znaczne osłabienie wzrostu.

3. Przyczyny zmiany modelu społeczno-gospodarczego

Zmiana systemu społeczno-gospodarczego i zwiększenie zaangażowania państwa w politykę gospodarczą pokazują, że model neoliberalny nie sprawdził się w Brazylii. Jednym z krytyków konsensusu waszyngtońskiego jest Joseph E. Stiglitz. W książce *Globalizacja* przedstawił on swoje wątpliwości dotyczące tego dokumentu [Stiglitz, 2004]. Nie kwestionował on potrzeby respektowania pewnych zasad, ale podkreślił, że nie wszystkie reguły można wprowadzać bezdyskusyjnie. Z punktu widzenia tego ekonomisty doszło do nadmiernej uniwersalizacji spojrzenia na problemy krajów rozwijających się czy też będących na etapie transformacji ustrojowej. Joseph Stiglitz [2004] podkreślił, że zalecenia zaprezentowane w konsensusie waszyngtońskim sprawdziły się w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo, lecz nie były adekwatne do sytuacji krajów mniej rozwiniętych, takich jak kraje Ameryki Łacińskiej, Azji czy Afryki.

Uniwersalności konsensusu waszyngtońskiego zaprzecza również Dani Rodrik [1996]. W artykule *Understanding Economic Policy Reform* przedstawia on doświadczenie rozwojowe Korei Południowej. Polityka gospodarcza Korei była w wielu aspektach sprzeczna z założeniami tego dokumentu, mimo to kraj ten odniósł największy sukces rozwojowy w II połowie XX wieku. W dyskusji o konsensusie waszyngtoński wziął udział również Robert Skidelsky [2012, s. 150], który przyznał, że systemy zarówno z Bretton Woods, jak i konsensusu waszyngtońskiego nie były idealnym wcieleniem teorii w życie.

Sam autor konsensusu waszyngtońskiego, J. Williamson [2004] dostrzegł, że założenia tego dokumentu nie zawsze były poprawnie wdrażane. Według tego ekonomisty konsensus miał odegrać rolę pewnych wskazówek skierowanych do krajów Ameryki Łacińskiej. Zgodnie z jego założeniami dokument ten nie był uniwersalnym tworem i remedium na wszystkie problemy tamtego okresu. Co więcej, Williamson [2004] dostrzegł nieprecyzyjność stworzonych przez siebie postulatów. Jego zdaniem zaowocowało to niezrozumieniem charakteru i założeń konsensusu waszyngtońskiego przez społeczność międzynarodową.

Efekty polityki opartej na konsensusie waszyngtońskim nie były zadowalające. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, że w latach 90. XX wieku odnotowano co prawda wzrost wartości PKB, jednak był on niewielki. Ponadto dystrybucja tego wzrostu nie posłużyła do rozwiązywania problemów społecznych. J. Stiglitz [2007, s. 47] podkreślał, że w praktyce konsensus waszyngtoński nie przykładał wagi do równości społecznej. Autor ten wskazywał również, że część zwolenników tego systemu przekonywała o równości jako polu działania dla politologii, a nie ekonomii: ekonomia powinna się skupić na efektywności, a takie działanie zapewni równość.

Ostatecznie realizacja zasad neoliberalnych przyczyniła się do fali kryzysów finansowych w Ameryce Łacińskiej, którym towarzyszyły niepokoje społeczne i polityczne, a przy tym powrót do hasel populistycznych oraz demagogii antyliberalnej. Brazylia, Meksyk, Argentyna i Urugwaj znów musiały prosić o pomoc Międzynarodowy Fundusz Walutowy [Gocłowska-Bolek, 2013, s. 117].

Podsumowanie

Niezadowalające efekty polityki opartej na konsensusie waszyngtońskim sprawiły, że w ciągu ostatnich trzech dekad Brazylia przeszła od modelu neoliberalnego do trzeciej drogi. W latach 90. XX wieku brazylijskie władze starały się wdrażać założenia konsensusu waszyngtońskiego, co pozwoliło pokonać kryzys zadłużeniowy, obniżyć hiperinflację i uzyskać wpływy z masowej sprzedaży prywatyzowanych przedsiębiorstw państwowych, ale nie doprowadziło do rozwiązania z problemów społecznych. Co więcej, pod koniec lat 90. wybuchł kryzys walutowy, który wywołał nie tylko niepokój polityczny, ale również społeczny. W 2002 roku prezydentem został Luiz Inácio Lula da Silva, który zmienił sposób prowadzenia polityki gospodarczej, starając się połączyć zasady wolnego rynku oraz aktywną politykę państwa, zwłaszcza w dążeniu do zmniejszenia biedy i nierówności społecznych.

Literatura

- Gawrycki M.F. (2011), *Świat po kryzysie 2008 roku – w poszukiwaniu nowych peryferii* [w:] R. Kuźniar (red.), *Kryzys a pozycja międzynarodowa Zachodu*, Scholar, Warszawa, s. 210-232.
- Gocłowska-Bolek J. (2013), *Procesy makroekonomiczne w Ameryce Łacińskiej* [w:] A. Dembiczy, A. Elbanowski (red.), *Ameryka Łacińska XXI wieku. Nowe oblicza, nowe struktury, nowe tożsamości*, Centrum Studiów Latinoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 113-134.
- International Chamber of Commerce (2011), ICC Open Market Index, 1st edition.
- International Chamber of Commerce (2013), ICC Open Market Index, 2nd edition.
- International Chamber of Commerce (2015), ICC Open Market Index, 3rd edition.
- Jóźwik T. (2014), *Zagraniczni spekulanci mówią sprawdzam*, „Forbes”, nr 4.
- Liberska B. (2010), *Model rozwoju Brazylii w okresie rządów prezydenta Luiza Inácio Lula da Silvy*, „Ameryka Łacińska”, vol. 18, nr 2(68), s. 3-10.

- Liberska B. (2014), *Brazylijski model rozwoju na rozdrożu*, „Studia Ekonomiczne. Economic Studies”, nr 4(83), s. 451-475.
- Mikołajczyk J. (2011), *Współczesna Brazylia: główne kierunki w polityce wewnętrznej i międzynarodowej*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, nr 12, s. 129-142.
- Petelczyc J. (2011), *Na drodze społecznego rozwoju. Współczesna polityka społeczno-gospodarcza w Brazylii*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 16, s. 79-89.
- Piklikiewicz M. (1999), *Ostatni kryzys finansowy w Brazylii*, „International Journal of Management and Economics”, Vol. 6, s. 84-91.
- Rodrik D. (1996), *Understanding Economic Policy Reform*, „Journal of Economic Literature”, nr 1, s. 941.
- Skidelsky R. (2012), *Keynes. Powrót mistrza*, tł. T. Krzyżanowski, M. Sutowski, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Sporek T. (2015), *Gospodarka Brazylii na przełomie XX i XXI wieku*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 218, s. 16-37.
- Stachlewski M. (2013), *Strategie rozwoju Brazylii* [w:] M.F. Gawrycki (red.), *Brazylia jako mocarstwo wschodzące*, Muzeum Historii Polski, Warszawa, s. 81-97.
- Stańczyk Z.J. (2004), *Konsensus waszyngtoński a reformy w krajach postkomunistycznych*, „Zeszyty Naukowe PTE”, nr 2, s. 59-72.
- Stiglitz J.E. (2004), *Globalizacja*, tł. H. Simbierowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stiglitz J.E. (2007), *Wizja sprawiedliwej globalizacji. Propozycje usprawnień*, tł. A. Szeworski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Williamson J. (2004), *A Short History of the Washington Consensus*, Paper commissioned by Fundación CIDOB for a conference *From the Washington Consensus towards a new Global Governance*, Barcelona, September 24-25.
- Wójtowicz M. (2010), *Transformacja i globalna ekspansja brazylijskiego przemysłu lotniczego na przełomie XX i XXI wieku na przykładzie koncernu EMBRAER*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu”, nr 16, s. 137-152.
- Wójtowicz M. (2016), *Znaczenie Brazylii w rozwoju współpracy handlowej w ramach MERCOSUR*, „Ameryka Łacińska”, vol. 24, nr 1(91), s. 59-82.
- [www 1] <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2003&fbclid=IwAR3gQmNtyY5dKn3Fp2713fnIRTlYUlaJKGpqigizgMxiQYvVmYQhNWM21o8&locations=BR&start=1981> (data dostępu: 18.11.2018).
- [www 2] <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?end=2017&locations=BR&start=1990> (data dostępu: 13.08.2018).
- [www 3] <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?end=2017&locations=BR&start=1990> (data dostępu: 13.08.2018).

[www 4] <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=RMW> (data dostępu: 20.08.2018).

[www 5] <https://www.heritage.org/index/visualize> (data dostępu: 25.08.2018).

BRAZILIAN MODEL OF ECONOMY – FROM NEOLIBERALISM TO THIRD WAY

Summary: Brazil is an interesting example of a country that has changed its view of the role of the state in creating economic policy in last two decades. In the 1990s, the rulers tried to introduce market reforms in accordance with principles of the Washington Consensus. Ten years later, principles of the free market were combined with the active activity of the state. This article presents changes that have taken place in the socio-economic system of Brazil and characterized actions taken by the state from the beginning of the 1990s until the end of the presidency of Luiz Inácio Lula da Silva. The following considerations also present reasons for changing the way of conducting economic policy.

Keywords: Brazil, Washington Consensus, third way, economy.